

УДК 330.3

І.О. Стебляк

*Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара***ОЦІНКА СТАНУ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ КРАЇНИ
У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ФОРМУВАННЯМ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ**

Запропоновано новаційне сприйняття інтеграційного поєднання виробничої і соціальної сфер економіки в процесі формування людського потенціалу і його трансформації у людський капітал. Оцінено стан і перспективи розвитку соціалізаційного комплексу в контексті руху до суспільства добробуту.

Ключові слова: виробнича сфера, соціальна сфера, інтеграційний потенціал, соціалізаційний комплекс, стан, розвиток, оцінка, перспективи.

Предложено новационное восприятие интеграционного объединения производственной и социальной сфер экономики в процессе формирования человеческого потенциала и его трансформации в человеческий капитал. Оценено состояние и перспективы развития социализационного комплекса в контексте движения к общественному благосостоянию.

Ключевые слова: производственная сфера, социальная сфера, интеграционный потенциал, социализационный комплекс, состояние, оценка, перспективы.

Innovation perception of integration combination of production and social spheres of economy is offered in the process of forming of human potential and its transformation to a human capital. Consisting and prospects of development of socialization complex is appraised in context of motion to society of welfare.

Key words: production sphere, social sphere, integration potential, complex of socialization, state, estimation, prospects.

З переходом у систему координат ХХІ ст., високорозвинені країни світової спільноти, підпорядкувавши діяльність усіх ланок своїх економік соціальній компоненті розвитку, вийшли на принципово відмінний у якісному розумінні інститут соціальної держави. Цій трансформі сприяв факт порозуміння того, що економіка досягла таких масштабів і потенцій, за яких опікування лише нею без реалізації в достатній мірі соціальної функції призводить до втрати потенцій не тільки до зростання та підвищення ефективності, а й до простого відтворення. За класичним підходом соціальне призначення держави ідентифікується з її активністю щодо забезпечення підвалин добробуту населення. В Україні усвідомлення значимості соціальних витоків у суспільному розвитку не формувалося виключно з набуттям нею незалежності, а було пролонговане з минулого у сучасність. Проте до останнього часу не вдалося зменшити розрив між конституційним закріпленням статусу нашої країни як соціальної держави та втіленням цивілізаційних норм соціального буття в повсякденне життя. Таке становище свідчить, що тенденції соціально-економічного розвитку в Україні є якщо і не загрозованими, то не зовсім прийнятними тільки тому, що руйнується людський капітал як запас у людини здоров'я, знань, навичок, досвіду, які використовуються у виробництві і мають підтримувати, тим самим, добробут на рівні цивілізаційних стандартів. Більш того, у країні набуває перманентного характеру посилення розриву між людським потенціалом та людським капіталом і зменшення їх нагромадженої маси. Було б великою помилкою покласти на плін подій і пасивно сприймати їх результати. Ідеться про принципово значиме для існування держави. В порозумінні всіх цих негараздів та конструюванні заходів щодо оновлення стратегії соціальної ходи треба виходити з наукового супроводу соціально-економічного розвитку.

Відродження й новий погляд на проблему людського капіталу на національних теренах започаткували і продовжують розвивати такі вчені, як О. Амоша, В. Бе-

седін, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Герасимчук, А. Грищенко, В. Гришкін, Н. Деева, С. Дорогунцов, М. Долішній, Ю. Зайцев, Т. Заяць, Б. Кваснюк, В. Куценко, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Мочерний, О. Новікова, В. Онікієнко, Ю. Пахомов, Д. Полозенко, Л. Тимошенко, М. Чумаченко та багато інших. Проте складності та суперечності проходження в українському просторі соціально-економічних процесів настільки динамічні, що ряд питань як теоретичного, так і методологічного характеру потребує переосмислення й нового тлумачення. В основному це стосується матеріально-технічної бази здійснення тих процесів, які в період розбудови соціальної держави з ринковим механізмом господарювання дістали назву соціалізаційних.

Сьогодні, як і раніше, всі питання формування людського капіталу пов'язуються виключно із соціальною сферою. Але ж соціальна сфера без виробничої не спроможна сформувати якісний людський капітал. Тому потрібне оновлення знань через прорив теоретичних стереотипів.

Метою статті є визначення бази соціалізаційних процесів через охоплення усіх її складових без виключення й оцінка реального стану, результатів використання та розвитку соціалізаційного комплексу національного господарства в контексті формування людського потенціалу і його трансформації в людський капітал.

Сьогодні в умовах посилення взаємозалежності економік різних країн, зміцнення цілісності та єдності світового господарства минуле протистояння між ринковою і неринковою ідеологією, як це і мало бути, перемістилося в площину стратегії забезпечення такого розвитку, який би повною мірою дозволив зосередитися на питаннях добробуту людини. Зрозуміло, що як саму категорію «розвиток», так і процес, пов'язаний з ним, слід розглядати з різних позицій, але, на наш погляд, кінцевою метою розвитку в загальноприйнятому контексті є поліпшення якості життя людей. За такого підходу розвиток вбачається тотожним активізації людського чинника.

Соціальною базою такої економіки є великий прошарок економічно активних і матеріально забезпечених людей, які не сприймають утриманські настрої, усвідомлюють особисту відповідальність за свою долю; вони здатні бути рушієм економіки за своїм ставленням до праці, за кваліфікацією, здатністю адаптуватися до процесів розвитку економіки і нагромаджувати й капіталізувати трудові доходи. Така економіка передбачає використання певних процедур для узгодження інтересів різних соціальних груп, отримує широке визнання солідарність суспільства і особистості, ідеї соціальної справедливості.

На сьогодні чітко усвідомлено, що параметри динамізму і стійкості у соціально-економічній системі виникають в процесі становлення інститутів і ринкових механізмів і підтримуються в ході їх еволюції, тобто адаптації до потреб соціалізації. Тому одним з основних, а може й вирішальних питань успіху у використанні можливостей соціалізації щодо забезпечення суспільних перетворень соціального спрямування є проблема формування та функціонування соціалізаційного комплексу національного господарства (СКНГ). Соціалізаційним комплексом (СК) слід вважати сукупність об'єктів виробничої та соціальної інфраструктур, корисна діяльність яких полягає не тільки у виробництві матеріальних благ та послуг, а й в наданні окремим членам суспільства чи суспільству в цілому послуг, пов'язаних із засвоєнням знань, соціальних і культурних цінностей, оволодіння певними навичками практичної діяльності, інтернаціоналізацією певних норм, позицій і ролей, вироблення кожним індивідом власної системи ціннісних орієнтирів і настанов, перетворення й розвиток знань,

здоров'я, культури, рівня і безпеки життя в соціальний статус особи. Структура СК знаходиться в стані збалансованості (пропорційності), якщо його функціонування відповідає соціальному призначенню і досягаються та стійко відтворюються нормальні соціальні умови життєдіяльності народу й складаючих його соціальних груп.

У силу природної соціальності держава акцентує чи то має акцентувати увагу на людині, її потребах, інтересах тощо. Уся побудова держави і її діяльність зорієнтовані в цілому на виконання загальносоціальних задач, пов'язаних із наданням суспільних благ та створенням умов для реалізації права громадян на працю й достатній життєвий рівень. Становлення соціальності індивіда або процес входження людини в суспільство дієздатним суб'єктом забезпечується сукупністю соціальних інститутів та інституцій. Зрозуміло, що суспільний супровід людини в становленні її як особистості з метою реалізації певних соціальних ролей і набуття бажаних соціальних статусів у різні часові проміжки життєвого циклу визначається станом матеріально-технічної бази інституцій і їх потенціалом щодо охоплення індивідів і включення їх у процеси соціальної адаптації та інтеріюзації.

З позицій сьогодення відомо, що людство пройшло складний шлях до сучасного постіндустріального, а в ряді країн і до інформаційного суспільства. Закономірно припустити, що в контексті суспільної динаміки й у руслі забезпечення позитивного суспільного розвитку весь час змінювалися й продовжують змінюватися добробутні можливості державних інституцій. Цей факт виокремлено свого часу американським інституціоналістом Т. Вебленом, за яким «... еволюція суспільної структури є процес природного відбору інститутів» [1, с. 200]. Уже в межах приведеного ствердження досить виразно постає потреба визначення стану соціалізаційної бази українського суспільства та діапазону її реальних можливостей щодо формування цивілізаційної соціальної архітекτονіки.

Як відомо, у сучасному цивілізованому суспільстві соціалізація особистості на ранніх стадіях її формування набула постійного характеру й здійснюється через діяльність таких соціальних інститутів, як держава та сім'я. Охоплення дітей процесом первинної соціалізації за станом на початок 2010 р. складало 56%, що було на один відсотковий пункт меншим від 1990 р. [2, с. 442]. При цьому у 1997 р. відсоток охоплення не перевищував 33% [3, с. 436]. Але з позиції подальших перспектив досить інформативним є те, що кількість дошкільних закладів впродовж 1990-2009 рр. скоротилася на 37%, а чисельність дітей у них на 50% [2, с. 441]. Якщо врахувати, що наприкінці 2009 р. біля 7,1% дошкільних закладів не працювала, то і їх можна теж включити до скороченої когорти. І за такої все ж таки асиметричної динаміки кількість дітей у дошкільних закладах у розрахунку на 100 місць наблизилася до 108. Виходить, що дошкільні заклади є, перш за все, маломісткими і, подруге, зі зносом основних засобів, що перевищує 57,8% [2, с. 93]. Понад 396 закладів взагалі не придатні до цільового використання, а 704 з наявних не працювало внаслідок незабезпечення паливом, електроенергією, фінансуванням тощо [2, с. 440]. За таких можливостей держави по забезпеченню первинної соціалізації мала б розвиватися система приватних дитячих садків. Зрозуміло, що їх частка не могла бути значною в силу обмеженості доходів пересічної української сім'ї. За офіційними даними у 2009 р. сукупні витрати домогосподарств України склали 2754,1 грн., що у розрахунку на члена сім'ї не перевищувало 1059,3 грн. [2, с. 412]. Це у 1,5 рази більше від стандарту прожиткового мінімуму. Але за діючими інди-

торами у разі перевищення доходу на особу в сім'ї прожиткового мінімуму і слабого наближення до середнього значення заробітної плати в країні домогосподарства вважаються малозабезпеченими [4, с. 84].

У випадку коли на етапі первинної соціалізації в дитини не створюється базис, на якому реально може бути побудована структура позитивно соціалізованої особистості, в наступній фазі додатково слід здійснювати ресоціалізацію деструктивів. Новий механізм ліквідації прогалин первинної соціалізації та здійснення маргінального її етапу, коли діти вже розшаровані за різними характеристиками, забезпечує інститут загальної та професійної середньої освіти.

Проте у час, коли знання стали одним із головних ресурсів розвитку, держава втрачає свої позиції в наданні освітянських послуг. Кількість осіб, що отримували освіту з розрахунку на 10 000 населення суттєво знизилася за роки незалежності. За нашими розрахунками в 2009/10 навчальному році по загальноосвітніх закладах цей показник складав 978 учнів, а в професійно-технічних навчальних закладах – 92. Водночас у 1990/91 н.р. виокремлені показники склали відповідно – 1374 і 127 [2, с. 445]. Це означає, що впродовж останніх двадцяти років потенціал загальноосвітньої підготовки звузив поле своєї діяльності на 28,8%, а в наданні професійної підготовки – на 27,6%.

Майже подібна ситуація мала місце й у системі вищої освіти країни. За розрахунками в 2009/10 н.р. чисельність студентів на 10 000 населення по вищим навчальним закладам I-II рівнів акредитації знизилася порівняно з 1990/91 н.р. на 47,3%, а по закладах III-IV рівнів акредитації – склала 488 й зросла на 287% і була співвимірною із такими країнами, як Австралія (440), Ізраїль (486), Естонія (437), Польща (494), Болгарія (468) [2, с. 445]. Проте, так би мовити, масовість в здобутті вищої освіти забезпечується поки що за рахунок платної форми навчання й закономірно завдяки зниженню вимог до таких абітурієнтів під час вступних випробувань. До того ж кількісне зростання контингенту студентів закладів III-IV рівнів акредитації супроводжувалося порушенням співвідношення між суто технічними та гуманітарними спеціальностями. Отримання різного рівня освіти на певну дату поділяє суспільство на освітні втрати. За нашими розрахунками, серед працездатного населення в 2009 р. осіб з повною вищою освітою нараховувалося 25,7%, з базовою вищою – 0,9%, з неповною вищою – 21,5%, з повною загальною середньою – 44,3%, з базовою загальною середньою – 7,1% та з початковою загальною і без освіти взагалі – 0,4% [5, с. 146] тоді, як на початку 1990 р. їх було відповідно – 13,9%; 1,2%; 23,6%; 40%; 14,1%; 6,3% [6, с. 171]. У принципі динаміка освітнього потенціалу свідчить, що українське суспільство рухається до стану, у якому людський потенціал усе більшою мірою починає сприйматися якщо й не основною, то вагомою цінністю. але з точки зору формування потенцій до самозабезпечення й недопущення визначального низького соціального статусу викликає певні заперечення приріст частки населення з повною загальною освітою, який суттєво перевищує зростання питомої ваги працездатних осіб із професійно-технічною освітою. Якщо звернутися до тенденцій, які склалися щодо структури освітнього потенціалу в США, то частка осіб із вищою й незакінченою вищою освітою складала в США 49,3% (в Україні 48,1%) [7, с. 113]. Тому є необхідність доповнити це дослідження моніторингом дій суспільства щодо захисту освітнього потенціалу від руйнівних впливів впродовж життя й розподілу освічених індивідів по сферам продукування товарів і послуг згідно з їх освітою, здібностями, уміннями й навичками.

Нагромадження інтелектуальних і психофізіологічних здатностей людини є лише фундаментом для подальшого розвитку й безперервного вдосконалення людського потенціалу індивіда. Навіть маючи істотний запас знань на відповідний період часу формування людського капіталу, людина може й не втримати їх на рівні, який відповідає її мотивам і не реалізувати їх із метою досягнення бажаного рівня добробуту. Перепоною цьому в реальному житті стають стан здоров'я, умови життя, система підтримки й розвитку знань, можливості цільового використання набутих знань, умінь та навичок і механізм відтворення робочої сили. Інтеграція всіх наявних властивостей факторів виробництва здійснюється з моменту вступу людини в продуктивну фазу свого життя. Продуценти незалежно від форми власності для здійснення виробничого процесу мають залучати до праці осіб різного віку та з відмінним багажем знань та навичок тощо. Логічно є чи то має бути зацікавленість роботодавців у нарощуванні людського капіталу зайнятого в них персоналу, оскільки воно сприяє зростанню продуктивності. Із цього приводу можна сказати лише те, що суспільні цілі щодо підтримання й розвитку людського капіталу можуть бути досягнуті не стільки через удосконалення механізму господарювання суб'єктів економіки, скільки через політику держави в розвитку відповідних сфер соціалізаційного комплексу.

За даними Держкомстату України кількість найманих працівників в економіці скоротилася з 24666 тис. осіб в 1990 р. до 12948,5 тис. осіб у 2009 р. [2, с. 360]. При цьому, як у первинному, так і вторинному секторах української економіки зайнято вдвічі більше працюючих, ніж у країнах, які досягли високого рівня задоволення потреб населення в продукції цих секторів економіки. З усього цього, безумовно, не слідє, що із часом усі мають перейти до праці в третинний сектор економіки та в його визначальні види економічної діяльності.

Проте обмеження висловленим не є достатнім. Щоби уявити чи то отримати інформацію щодо сучасного стану соціалізаційного комплексу й перспектив розвитку його потенціалу в контексті досягнення відповідності людського капіталу, що формується, потребам постіндустріального суспільства, треба достатньою мірою повно врахувати зміни, які пройшли в зв'язку з перебудовою економічних відносин. Мається на увазі відчуження засобів виробництва у власність. Приватизація не дала очікуваних результатів в розгортанні виробничої діяльності та згорнула можливості примноження реалізації засвоєних людьми знань і навичок в умовах конкретного виробництва товарів та послуг.

На підприємствах державної і комунальної форм власності у 2009 р. було зайнято біля 8,2% працюючих. Найнижчий рівень зарплати склався на підприємствах і організаціях із приватною формою власності. Від середнього по Україні він складає 51%. Всі ці зміни соціалізаційного комплексу є наслідком процесу інерції одномірного суспільного мислення, коли на підґрунті абсолютного заперечення соціалізаційних можливостей суб'єктів державного і комунального секторів економіки завирувала стихія уявлень про фетиш приватного в цьому аспекті. Ті ринкові перетворення, які пройшли в руслі приватизації через зіткнення нових і старих прав, правил і норм, значною правовою невизначеністю й сприяли зміні економічної системи, неадекватно вплинули на різні групи сформованого людського потенціалу. Загальною їх негативною характеристикою ми вбачаємо відсутність переміщення центра ваги від фізичного капіталу й сировинних ресурсів до нагромаджених знань, досвіду, навичок тощо. Праця всупереч загальноосвітнім тен-

денціям зі зміною форм власності не розпочала відігравати головну й критеріальну роль в матеріальному виробництві, а, навпаки, почала поступатися технічному капіталу.

На фоні викладеного вище вихідного стану соціалізаційного комплексу й динаміки змін його об'єктного наповнення та технічного стану логічним є висновок про те, що освітні аномалії призводять сьогодні до соціального виключення певних груп населення, тобто сприяють маргіналізації або процесу, внаслідок якого деякі індивіди й групи позбавляються доступу до соціальних позицій, які дозволяють самостійно розпоряджатися собою в межах домінуючих інститутів і цінностей.

Перетворення, що здійснюються в економіці, мають породити принципово нові відносини в сфері формування людського потенціалу й задіяння останній на потреби забезпечення добробуту кожної особи, яка володіє ним і прагне його розвивати для зміни власного соціального статусу на краще. У новій економічній парадигмі в центр соціалізаційної політики ставиться здатність продуцентів до якісних зрушень, котра прямо й безпосередньо закладена в людському капіталі, а як наслідок, у тих видах економічної й соціальної діяльності, котрі забезпечують його розвиток і вдосконалення. У цьому зв'язку, з результатів проведеного аналізу виникає відчуття неготовності галузей сфери первинної соціалізації до переорієнтації політики з нарощування обсягів знань на набуття здатностей їх більш ефективного використання.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Веблен Т. Теория праздного класса: пер. с англ. / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 467 с.
2. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Держ. коміт. статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 567 с.
3. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Держ. коміт. статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
4. Политика доходов и качество жизни населения / под ред. Н.А. Горелова. – СПб.: Питер, 2003. – 653 с.
5. Економічна активність населення України 2009: стат. збірник / Держ. коміт. статистики України; відп. за вип. І. Сенік. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 207 с.
6. Народне господарство Української РСР у 1989 році: стат. щорічник / Держкомстат УРСР; відп. за вип. В. Самченко. – К.: Техніка, 1990. – 463 с.
7. Цапенко И. «Ренессанс» экономической миграции на Западе / И. Цапенко // Вопросы экономики. – 2002. – № 11. – С. 110–117.

Надійшла до редколегії 17.05.2011